

Հեռաւոր Արեւելքի մէջ Հռոմայ պատեր վերականգնելու համար կը մնար (Օգոստոսի՝ երբ նա միապետ եղաւ ըստ դիտողութեան Տ. Մոմսենի, նա Զանաց Անտոնիոսի ձեռնարկած զործերը մաքրել։ Օգոստոս զգուշաւոր մարդ էր, Արտաշէս Ռին թողոց ինքնագլուխ կառավարել՝ թոյլ տալով որ «Արքայից արքայ» կուշուի, գոհանալով պարզ ձեւականապէս ճանչնալու Հռոմայ վերին իշխանութիւնը։ Եւ միանգամայն Արտաշէսի մահէն ետքը իր եղբայրը և յաջորդ Տիգրան Գ. (կամ Բ. 20—6 ա. Ն. Ք.) բարձրացնել հայկական գահի վրայ, յանձնուած էր Տիրերիոսի կողմից (Օգոստոսի խորթ որդւոյն) (ապագայ իշխանին)։ Տիրերիոս կոչուող թողոր ժողովրդեան առջեւ արքայական թագը Տիգրանի գլուխը անցուց, — ի մէջ այլոց Հռոմ դաստիարակութիւն առած էր — որով կերպով մը հաստատութիւն էր այս Հայաստանի աւատականութեան առ Հռոմ։ Այս զործը առիթ եղաւ դրամ կոխելու Օգոստոսի պատկէրով՝ ձնրադրութեամբ Հայաստանի «Հայաստան դաշնակից» վերտաւորութեամբ։

Հռոմէական բանաստեղծները Վիրգիլիոս, Որատիոս, Ովիդիոս, ամէն կերպով աշխատած են փառաբանելու այս դէպքը։ Այսպէս օրինակի համար Ովիդիոս կը գրէր «Արդ Հայը խաղաղութիւն կը պահտի»՝ Վիրգիլիոս ինչեանի վահանին վրայ նկարել կու տայ Արաքսը յաղթուած իբրեւ խորհրդապատկեր Հայաստանի։ «Եւ Արաքսը չի հանդուրժեր կամուրջներ»։ Ասոնց բոլորն յայտնի չափազանցութիւններ էին։ Հռոմայ գերիշխանութիւնը Հայաստանի վրայ այս դարեջրջանին պարզ անուանական էր։ «Գերիշխանութիւնը Հռոմայ Հայաստանի վրայ, կ'ըսէ Մոմսէն, հակամէտ չափազանցնելու հռոմայեցւոց յաջողութիւնները, ունայնամտութիւն էր»։ Այս էր բոլոր արդիւնքը որուն հասած էր Հռոմ երկդարեան պատերազմներու միջոցաւ։

(Շարունակելի) Թրգմ. Հ. Յ. Վ. ՄԱՐԿԱՐԵԱՆ

1. Nunc petit Armenius pacem... Trist. II.
2. Et pontem indignatus Araxes... Aen. VIII. 728.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԻՇՍՊ ԳՈՐԳԵՐՈՒ ԱՌԱՍՊԵՂԸ (՝)

Մեր մօտ հազիւ տասնհակ մը տարիներ է Վեր Հայկական զանազան ճարտարութեաններով զբաղող ուսումնասիրութիւններ լոյս կը տեսնեն։ Մեր կողմէն քիչ բան ըսուած է քանի որ մեր մասնագէտները կարելի է համարել մէկ ձեռքերուա հինգ մասններու վրայ իսկ։ Միա՝ զապաթաշինութեան, թղթաշինութեան, կազմարարութեան, մելան և ներկ պատրաստելու, ոսկերչութեան, մետաղագործութեան, հիւսուածեղէններու թէ՛ արհեստական և թէ՛ արուեստական մասերուն

մասին, դժուար թէ կարենանք գոհացուցիչ մասնագիտական ուսումնասիրութեան մը հանդիպել, և զարմանալին այն է որ այդ ամէնուն մէջ ալ Հայը ներկայացած է իբր աչքի զարնող ճարտար և կարող վարպետ մը, որ ճոխացուցած է այդ արուեստները, ինքնատիպ և հիմնալի յաջողութեանով։ Մեր եկեղեցիները թանկագին շտեմարաններ եղած են Հայ արհեստին և արուեստին։ Կոն առատ նւթ կայ՝ լաւ կամ գէշ՝ պահուած, որ կրնայ ցոյց տալ աշխարհին Հայը իբր բրուտ-ապակեգործ,

հիւսող կամ ոսկերիչ, գեղարուեստագէտ։ Մեր մատենագրութիւնն ալ ունի՝ կարծես թէ ակամայ՝ խոստովանութիւններ, հայ արտադրութեանց համար վկայող, իբր անոնց համաշխարհային փառքին մէկ կծծի արձագանգը։

Վերջերս է միայն որ Հայկական գորգերու մասին կարծիքներ կը յայտնուին։ Մարթին՝ Նշանաւոր Անգլիացի գեղարուեստագէտը՝ եկաւ Հայկական գորգերու փոշեպատ անցեալը պրպտել, զմայած անոնց ինքնատիպ գեղեցկութենէն։ Անկէ վերջ ուրիշներ թեր ու դէմ եկան ձայն քարժարցնելու Հայկական գորգերու մասին։ Հայոցս մէջ պատերազմէն վերջ միայն ներկայացուցաւ ինդիլը Տիար Արմենակ Սազրգի կողմէն։ Հայկական գորգերը ունեցան իրենց պաշտպանները նաեւ իրենց հակառակորդները, որոնք աւելի կամ նուազ բուն կերպով յարձակեցան կամ պաշտպանեցին Հայկական Գորգերու իսկութիւնը։ Զարմանալի գուցէ իսկ ցաւալի է գիտնալ որ դարերով Հայերը եղած են գորգի վաճառականները աշխարհի վրայ ամէն տեղ և սակայն ոչ անցեալին և ոչ ալ ներկային մէջ այդ երանելի դասակարգը տող մը, խօսք մը, վկայութիւն մը ձգած է գորգի պատմութեան կամ անոր Հայկական թածինն մասին։ Ենթադրենք որ մոտաւոր զարգացումը չէր ներքի, բայց սա երանելիները կրնային գոնէ նման աշխատանքներու հրատարակութեամբ կամ թարգմանութեամբ սատարել։

Անոնք, գորգի մաս վաճառականները, մասնաւորաբար ձայն մը ի Նիւ Եորք՝ կը նմանին տղրուկներու որոնք օգտուիլ միայն գիտցած են Հայ գորգի մշակութիւնն առանց անոր երախտագիտական պզտիկ ծառայութիւն մ'իսկ մատուցանելու։ Յուսամ նոր օրերուն և նոր սերունդներուն հետ այդ պայմաններն ալ փոխուին։

Վերջերս ձեռք անցուցի Ամերիկացի Արեւելեան իրերու գեղարուեստագէտ Մր. Արթըր Սֆնամ Բոքի մէկ գրութիւնը Հայկական Վիշապ Գորգերու Առասպելը խորագրով՝ հրատարակուած Գերման Եար-

buch der asiatischen Kunst 1925 տարւոյ թիւին մէջ էլ 147էն մինչեւ էլ 158 գրուած անգլիերէն։ Գրութիւնս բուն ըննադատութիւն մըն է վիշապ գորգերուն հայկական ըլլալուն վարկածին դէմ։ Ասոր պատասխանը նոյնպէս անգլիերէն, և խիստ մանրամասն են գրած եմ որ պիտի հրատարակուի Եւրոպական օտարալեզու հանդէսի մը մէջ։ Ես հոս այժմ Բազմավէպի էջերուն մէջ միայն Քրիստոսական թարգմանութիւնն է որ կու տամ։ Հայկական գորգերու մասին իմ մէկ երկար ու քաղցած պատկեր ուսումնասիրութիւնս զըրկած եմ Պր. Ա. Չոպանեանին, որուն վերջին նամակին համաձայն քիչեւերը պատրաստուելէ վերջ Անահիտի Բ. շըմանի թիւ Բ. կամ Գ.ին մէջ պիտի հրատարակուի։

Մր. Բոքի ըննադատութեան նման ըննադատութիւններ օգտակար են պարզապէս Հայկական գորգերու համարը օտար գեղարուեստական շրջանակներու մէջ տարածելու համար, ասիկա առթած է ու կ'առթէ հետաքրքրութիւն, որմէ չի վայելի որ Հայերս անմաս և անշատ մնանք։ Օտարներու մօտ Հայկական գորգերու մասին աւելի ծանօթութիւն կայ քան ինչ որ մեր կարողագոյն ազգային — գեղարուեստագէտներուն մօտ, և ասիկա պատուաբեր չէ։

Ահա թարգմանութիւնը.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԻՇԱՊ ԳՈՐԳԵՐՈՒ ԱՌԱՍՊԵԼ*

«Վիեննայի մէջ երեսունեւհինգ տարի առաջ թէոդոր Կրաֆֆի՝ պատկանող նախնական գծագրութեամբ գորգի մը երեւումը յայտնեց կնճռոտ խնդիր մը գիտնականներուն համար։ Նախ զգրուեց երեւակայական կարծիքներ։ Ասոնք ըստ երեւոյթի վերջնականապէս հանդարտեցան Տր. Ֆ.

* The Mythe of the Armenian Dragon Carpets by Arthur Upham Pope 1925 Jahrbuch der asiatischen Kunst.

1. Սթա Kaiser Fredrich Museum.

Ք. Մարթինի գորգերու մասին յայտնի գրքով՝ անոր աչքառու և վստահեցուցիչ պատճառաբանութեամբ, թէ այս տեսակ գորգերը հիւսուած են Հայաստանի մէջ, Գորգերէն հնագոյնը ժԳ դարուն չափ կանուխ: Տր. Մարթինի գիրքը, հաւանօրէն իր նիւթերու հարստութեան պատճառաւ վայելած ընդունելութեան համար, երբեք չենթարկուեցաւ իրապէս հետախուզիչ ակնարկի մը որքէն մէկէն, և այս գորգերուն հայկական ըլլալուն իր տեսութիւնը, գոնէ տպագրութեանց մէջ, ամէն տեղ ընդունուեցաւ: Երկվեցեակ մը գրողներ, որոնց կարգին էին գրեթէ ամէն անոնք որոնք հրապարակին վրայ ծանօթ էին՝ որդեգրեցին Մարթինի տեսութիւնը թիչ ինչ որակութեամբ թէեւ Տր. Մարթին սկիզբէն իսկ առարկեց կանուխ ժամանակաւորման մասին և ուղիղ կերպով ասոնց հիւսուելու ժամանակը ժՁ և ժԷ դարերուն նշանակեց:

Հայկական տեսականին անքննադատուած ստացումէն տասնեակնից տարի վերջ միայն, տպագրութեան միջոցաւ, լրջօրէն ասպարէզ կարդացուեցաւ, Պր. Հէնրիխ Զազուպէ՝ ընդհանուր դիրքին վրայ ուժեղ յորձակում մ'ընելով ոչ միայն տապալեց ոմանք Մարթինի պատճառաբանութիւններէն, այլ և առաջ բերաւ լաւ պատճառներ այս գորգերը կովկաս տեղաւորելու համար: Անոր քննադատութիւնը սակայն, ըստ երեւոյթին առանց արդիւնքի մնաց. կարգ մը հրատարակութիւններ առանց Զազուպի պատճառաբանութեանց ականջ կախելու կրկնեցին Հայկական հանգամանքը: Որ, համար կասթոն Միփէն՝ իր վերջին հիւսուելի, Լուվրի Մահմետական

Փեղարուեստի ցանկին (catalogue). յառաջաբանին մէջ կը խօսի իբր թէ ընդունուած իրականութիւն ըլլար. Պալլարտի հաւաքածոյին՝ այժմ Մեթրոփոլիթան Միւզէին մէջ, Պրէք Մորիսի Յուցակը կը յայտարարէ «այս նկատողութիւնը (թէ մէկ գորգ մը Հայկական յիշատակագրութիւն ունի և թէ աշխատութիւնը ցոյց կու տայ գիւղական կամ վաշկատուն նկարագիր) կարելի կ'ընէ այժմ ընդհանրապէս ընդունուած վարկածը, թէ Վիշապ գորգերու տունը Հայաստան է»: Եւ Պալլարտեան կտորներու արտաստպութիւնները դրոշմուած են Հայկական՝ առանց որակումի: Մր. Գենտրիք, որ նախապէս սպառապանած էր Հայկական վարկածը՝ իր վերջին հրատարակութեան մէջ՝ յայտնելէ վերջ թէ Հայկական հանգամանքը ամբողջապէս չէ փաստուած, կ'ըսէ «Հայկական որակումը առաւելագոյն կէտն է որու կրնանք հաւանիլ» արտաստպութեանց իբր անուն կը կարդանք Հայկական կամ հիւսու-արեւմտեան Պարսկաստան:

Բայց հակառակ Մարթինի տեսականին այս լայն և յամառ ընդունելութիւնը, պատճառաբանութեանց կանոնաւոր և խստապահանջ քննութիւնը ցոյց կու տայ որ գրեթէ ամբողջութեամբ պոստիւմէն թեան է: Ամբողջ ասպարոյցները, ենթադրապէս հաւաքական, մինչեւ հիմակ յառաջացուած ասոնք են:

1. Թէ վաղ ժամանակներուն Հայաստանի մէջ գորգեր շինուած էին կ'ապացուցուի անով որ յիշատակութիւնները ցոյց կու տան թէ այս ինչ Հայ թագաւորները ժԳ դարուն գորգը իբր մասնավաճար պետական տարեկան հարկին համար կը գործածէին:

1. F. R. Martin, A History of Oriental Carpets Before 1800 London 1908.

2. Meistenwerke Muhammedanischer Kunst, Leipzig 1912 vol. I. Die teppich S, IV.

3. Heinrich Jacoby, Eine Samulung orientalischer teppiche Berlin 1922. Վիշապ գորգերը հրատարակուած են իբր կովկասի արտագրութիւն:

4. Gaston Migeon, L'Orient Musulman, Paris 1924 tom II.

5. Joseph Breck and Frances Morris. The James F. Ballard Collection of Oriental Rugs, N. Y. 1923 p. XXII.

6. A. F. Kendrick and C. Tattersall, Hand woven carpets Oriental and European, London 1922. p. 15.

7. Kendrick and Tattersall, Fine Carpets in the Victoria and Albert Museum, London 1924 Introduction.

2. Մարքոյ Բուլոյ կը յայտարարէ թէ ժԳ դարուն աշխարհի ամենանորը գորգերը կը հիւսուէին Հայաստան (Մարթին)։

3. Այս տեսակ գորգ մը գտնուած է Հայկական յիշատակագրութեամբ և Թուրքականով, մասնաւորապէս հաստատող թէ գորգը շինուած է Հայէ մը. (Մարթին, Գէնտրիք, Պրէք—Մորիս հնէ)։

4. Այս գորգերուն մէջ կարելի է գտնել մանիշակագոյն մը որ յատուկ է Հայաստանի և որ շինուած է Գիրմիզ միջատէն (Որդան կարմիր) որ նոյնպէս յատուկ է Հայաստանի (Մարթին)։

5. Ներածողներ և մանրավաճառներ՝ անանուն կերպով կը յայտնեն թէ այս գորգերը հաւաքուած են Հայաստան և կտորները գտնուած են Հայկական եկեղեցիներու մէջ (Մարթին)։

6. Որովհետեւ այս տեսակի գորգերը վաղ ժամանակներուն գտան իրենց ճամբան դէպի Եւրոպա (ժԳ և ժԳ դարերուն) անոնք պէտք է եկած ըլլան դիւրաւ ձեռք անցուելիք շրջաններէ ինչպէս Հայաստան (Գէնտրիք)։

7. Գիւղական կամ վաչկատուն նկարագիրը այս աշխատութեանց Հայաստանը կը յատկանշեն (Պրէք—Մորիս)։

Գննել այս կէտերը իրենց կարգին։

1. Ոչինչ կարելի է եզրակացնել այս գորգերու ծագման մասին այն փաստէն թէ Հայ թագաւոր մը գորգերը գործածած է իբր մասնավար հարկի Գորգերը դարերու ընթացքին նկատուած են իբր հասարակ փոխանակելի իր արեւմտեան Ասիոյ մէջ, գրեթէ ամէն տեղ ընդունուած զրամի համազօր, և հայերը կրնային ըստ բուսականի ձեռք անցնել վաչկատուն ցեղերէն որոնք յարաբերութեան մէջ էին և որոնց մէջ ոմանք կերպով մը հարկատու էին արօտատեղիներու կամ ճամբու առանձնաշնորհուններու համար։ Թէ այս վաչկատուն ցեղերը գորգ կը հիւսէին և թէ գորգերը գործածուած են իբր հարկ կամ իբր հաշտարար նուէրք՝ ցոյց կը տրուի Գաւաճանիոյ իշխող Ալի պէյի նոսրատուութեան օրինակէն, որ 1377¹ Յուլիան

Մուրատ Ա.ին նուէր տուաւ տասնեւութ գորգեր շինուած Եւրոպացիներէ կամ վաչկատուններէ։ Հարկատուութեան պատճառաբանութիւնը ցոյց չի տար որեւէ ապացոյց թէ վերջապ գորգերը կամ թէ որեւէ ուրիշ տեսակ գորգեր երբեք շինուած են Հայաստան։

2. Մարքոյ Բուլոյի յայտարարութիւնը չի տար որ և է աջակցութիւն վարկածիս։ Մարթին մէջ բերելով անկէ կ'ըսէ. «Թուրքմէնիոյ նահանգին մէջ կը հիւսեն աշխարհի մէջ ամենանորը և գեղեցկագոյն գորգերը²», Մարթին յետոյ կ'աւելցնէ. «Այս յայտարարութիւնը պէտք է փոքր Սիւրյ արեւելեան մասին համար ըլլայ, Սվազի, Տիւրպէլիւրի և Վանի միջև լեռնային շրջանը ուր ան կը ճամբորդէր ժԳ դարուն վերջերը»։ Հոս գործածուած «պէտք է» բացարձակօրէն երեւակայական է և յատկապէս հակառակ նոյն ինքն Մարքոյ Բուլոյի ըսածին։ Այնքան ծանրութիւն արուած է Մարքոյ Բուլոյի այս ենթադրելու յայտարարութեան վրայ որ կ'արժէ յառաջ բերել հատուածը ամբողջութեամբ։

«Թուրքմէնիոյ մէջ երեք դասակարգի ժողովուրդ կայ։ Նախ հոն կան թուրքմէնները, ասոնք Մահմէտը պաշտողներ են, կոշտ ժողովուրդ մը իրենց յատուկ անհեթեթ լեզուով մը կը բնակին լեռներու և հովիտներու վրայ ուր կրնան լաւ արօտատեղի գտնել, որովհետեւ իրենց գործն է խաշնարածութիւն։ Միւս երկու դասակարգներն են Հայերը և Յոյները, որոնք կը բնակին՝ նախորդներուն խառնուած՝ գիւղերու և քաղաքներու մէջ, և կը զբաղին վաճառականութեամբ և արհեստներով։ Այնոնք կը հիւսեն աշխարհի ամենանորը և լաւագոյն գորգերը, նաեւ բազմաթիւ ուրիշ նիւթեր, իրենց գլխաւոր քաղաքներն են Գոնիա, Սվազ և Կեւ

1. A. Karabacek. Die Persische Nadelmalerei Susauchrid P. 102. Ժամբութիւն 85. Դասել բերւած նաեւ Jacoby, op. cit. S. 1.

2. Martin. op. cit. P. 105.

սարիսքի՝ Մարքոյ Բոլոյ պարզապէս ըսած է թէ Յոյները և Հայերը որ կը բնակին կեդրոնական փոքր Ասիոյ մէջ՝ կը հիսնեն շատ նուրբ գորգեր։ Թէ Հայերը և Յոյները երկուքն ալ պատրաստակամութեամբ ծառայեցին իրոք արհեստաւոր գունացնելով ճաշակներն և կատարելով հրամանները տիրապետող դասակարգին, շատոնց է ի վեր արդէն հասարակ է, ճշմարիտ Մարքոյ Բոլոյի օրերուն, և ճշմարիտ բազմաթիւ վայրերու մէջ այժմ իսկ, թէ Մարքոյ Բոլոյ իր այս վկայութեան մէջ բուն Հայաստանը չ'իմացնե՞ր՝ կ'ապացուցուի աւելորդ փոքր Ասիոյ լաւ ծանօթ քաղաքներուն անուանումովն իսկ, բաց աստի իր յաջորդ գլխուն Մեծ Հայաստանի մասին ըրած ծանօթութեամբ ըստ որում ան կը տեղատեղէն զայն հիւսիսէն սահմանաւոր՝ վերաստանով, և հարաւէն Մուսուլով, և որուն գլխաւոր քաղաքն է Արգինկա։ Ասիական ուղղակի կը համապատասխանէ ներկայ ժամանակներու Հայաստանին հետ։ Այս տեղերուն գլխաւոր արտադրութիւնը ըստ Մարքոյ Բոլոյի Պուրքերամէն է, որուն աշխարհի վրայ լաւագոյնը շինուած է այդ ժամանակ ի Արգինկա։ Տարակոյս կայ այս Պուրքերամէնը ինչ ըլլալուն մասին։ Բայց ամէն պարագայի տակ գորգերու հետ առնչութիւն չունի, և քանի որ Մարքոյ կը յիշէ գորգերը երբ կը գտնէ, այս յայտաւումը նշանակելի պաշտոյց է որ ան չգտաւ զանոնք հիսուած Հայաստանի մէջ։ Փոխանակ Հայկական վարկածը պաշտպանելու Մարքոյ Բոլոյի այս վկայութիւնը կը ջրէ զայն։

3. Ընդհատ է թէ այս ընդհանուր յատկանշներով գորգ մը որ առաջարկուած էր Սաութ Քենսինթոնի թանգարանին, քան տարի առաջ կը պարունակէր յիշատակագրութիւն մը հայերէն որ կը կարգացուի սապէս. «Ես Գոհար, մեղաւոր և տկար հոգւով իմ ձեռքերովս իսկ հիւսցի զայս։ Ով որ կարդայ թող ազօթ է իմ հոգւոյս համար։ Թուին 1129», (Հայ տումար՝ Քրիստոսի 1676)՝, Այս յիշատակագրանը բնականաբար ցոյց կու տայ

Թէ այս մասնաւոր գորգը հիսուած էր Հայէ մը, բայց չ'ապացուցաներ թէ գորգերու այս ամբողջ դասակարգը Հայկական գծագրութեան և արհեստի արդիւնք է։ Հայերը դարերով սփռուած են Միջագետքի Արեւելքի ամէն կողմը, անոնք կարող արհեստաւորներ են, յարմարող և շուտ սորվող, և ուր որ ալ գտնուած են տեղւոյն տարրեր արհեստներուն և ճարտարարտեսներուն վրայ աշխատած են, և և տեղեւով տեղւոյն բնիկ արտեստի գործնականութեան և գծագրութեանը Ասիական այնքան ճշմարիտ է ի թուելով, կենսաբան և է. Պոլիս մեր օրերուն, որքան որ Մարքոյ Բոլոյի օրերուն ի Գոնիա, ինչպէս որ բազմաթիւ Հայկական յիշատակագրութիւններ ամէն տեսակ աշխատութեանը վրայ, Մուսուլի անագրագրինձէն մինչև Գէօթարիայի ապակեգործութիւնները ցոյց կու տան, թէ Հայերէն յիշատակագրաններ կրնան երեւալ գորգերու վրայ օրոնք իրապէս Հայկական չեն, կը ցուցուի անով որ գտնուած է Հայկական յիշատակագրանով գորգ մը շինուած Գուպա, արեւելեան Կովկասի շրջանին մէջ, որ կը պատկանի Ռուսներէ Հէյրզ Սիմիթի՝ Սան Ֆրանչիսկոյի՝ նաև Մարթինէն արտադրուած Պարսկական գորգի կտորի մը վրայ՝։

Բաւական հասարակ երեւոյթ է գտնել գորգեր որոնք իրենց հիսուած երկրին լեզուէն տարբեր լեզուով յիշատակարան ունին։ Տր. Վալաս Սիմիթի Սան Ֆրանչիսկոյ՝ տէրն է ինքնատիպ Տաղտտան գորգի մը որ Ռուսներէն յիշատակարան ունի։ Երգսի հաւաքածոյին մէջ կար իբր Գաւասակոս կոչուած ազօթեւ գորգ մը (այժմ Ուաշինկթընի Ճորձ Հէուիթ Մայրըզի հաւաքածոյին մէջ) երբայեցիքէն արձանագրութեամբ՝, և Բարտոյի հաւաքածոյին

1. Sir Henry Yule. Book of Marco Polo. London 1874 Vol. I. P. 45 F.

2. Թարգմանութիւնը ըստ Քենսինթոնի թանգարանի Hand woven Carpets. P. 15.

3. Martin, op. cit. Fig. 209.

4. John Kimbely Mumford. The yerkes Collection of Oriental Carpets N. 1. 1910. Plate 11.

մէջ ի Բարիզ կայ Գուլա աղօթիւոյ զորդ մը նոյնպէս երբայեցեալէն յիշատակարանով: Օրինակները զիւրութեամբ կարելի է բազմապատկել:

Հայերէն յիշատակութեամբ Գոհարի զորգին կարեւորութիւնը մեծապէս կը նշուազի եթէ նկատի առնենք որ զրեթէ անոր նման ուրիշ զորդ մ'ալ կը գտնուի Գայզըր Ֆրէտէրիք Թանգարանին մէջ, որ իր կարգին ըստ երեւոյթին Հայկական յիշատակագրութիւն ունի: Այս առթիւ երկու զորգերը այնքան իրարու նման են որ իրենց ծագման երկրին նոյնութեան մասին իրենց զիւր չէ կարելի յարուցանել: Բայց Գայզըր Ֆրէտէրիքի զորգին յիշատակարանին լուծումը ամէն փորձ ապարդիւն կ'ընէ, իր զրեթը այնքան անկատար են որ նշանակութիւն չունին: Հաւանաբար քանի որ զորգը լաւ գծուած է և գրութիւնը պարզապէս իր ծանուցեցող յիշատակարան, և ոչ թէ իր զարդ գետեղուած է, զործն է մէկու մը որ անծանօթ է լեզուին որ կը փորձէր զործանել: Հաւանական չէ որ Հայ հիւսող մը Հայաստանի մէջ աշխատող, հայ տիրոջ մը համար, շրջապատուած գրագիտ հայ աշխատաւորներէ կրնար այսքան վրիթիլ քանի մը գիրերու տարբական պահանջներուն մէջ: Աւելի հաւանական է որ ոչ-հայ հիւսող մը կը փորձէր կեղծել Հայկական գիրերը աչքի յիշողութեամբ միայն առանց հասկընալու կամ օգնականներու օժանդակուիլով: Մանաւանդ գրերուն գծակերպը, խճողումը, ուղղանկիւնութիւնը և բեկուածութիւնը գոնէ մակերեւութային նմանութիւն մը ունին կովկասեան զորգերու շատ մը յիշատակագրութեանց:

Աւելի կարեւոր յիշատակարան մը որ ալ աւելի կ'ամուլցնէ Գոհարի արձանագրութեան կարծեսցալ եզակեան կարեւորութիւնը, կ'երեւայ վիշապ զորդի մը վերայ ճորձ Հէութի Մայրզգի հաւաքածոյին պատկանող, կը կարդացուի «Մուհարամի Մուրբ ամսոյն մէջ թուին 1101 (1652 Քրիստոսի) Հիւսէին Պէկ, Մառայ (Աստուծոյ)»:

Ահաւասիկ արձանագրութիւնը թրքական ծագմամբ Մահմետական հիւսողի մը, ցեղ մը որ հաւանաբար կապածն հիւսուածքը Արեւմտեան Ասիա ներմուծեց, ցեղ մը որ զանազան գործեր չըրաւ բազմաթիւ տարբեր տէրերու համար, բայց որ աշխատեցաւ իրեն համար և հիւսեց իրեն զորգերը: Այս յիշատակարանը աւելի նշանակալից է որովհետեւ կը համաձայնի շատ որոշ աւանդութեանց, մինչև վերջերս յամառօրէն յիշուող կովկասի մէջ, թէ վիշապ զորգերը հիւսուած են մանր ցեղէ մը թրքական ծագմամբ որ ժիյդաւորուն կասկեց ծովու հիւսիսային շրջանէն եկաւ կովկաս, փախչելով քրիստոսի ճշմանէն և իրեն հետ բերելով Ձինական գծածեւեր որոնց աւելի վաղ ժամանակներուն Միջին Ասիոյ ներկայացուած էին Մոնղոլներու կողմէն: Գոհարի հիւսած զորգէն մենք քիչ կամ ոչինչ կրնանք հետեւցնել, բայց Հիւսէին Պէկի հիւսած զորգը կու տայ մեզի մեր առաջին վաւերական թիւը, նուրբ բայց իրական, այս զորգերու ծագման մասին:

4. Գուրով ներկերու մասին եղած պատճառարանութեանց, Մարթինի կ'ըսէ՝ թէ ինք գտած է 1201-էն Հայկական ձեռագիր մը «գծուած և ներկուած գոյնի նոյն շերտերով որոնց կը հանդիպինք այս գորգերուն մէջ, նա մանաւանդ այնքան յատկանշական մանրակագոյն գիրով զոյնը որ ուրիշ շրջաններու անծանօթ է, և որ լեռնային Հայաստանի յատուկ է: Այս գիրովից շատ հին ժամանակներէն ի վեր յատկանշական էր այս շրջաններուն համար»¹: Եթէ Տր. Մարթին կ'ակնարկէ այն մասնաւոր մանրակագոյն երանգին որ կը գտնուի վիշապ զորգերուն մէջ (շատ մութ կանխագոյն կտորներուն մէջ և ա-

1. Իս պարտական եմ Քրոֆ. William Popper-ի Գալիֆորնիոյ ձեռագրարանէ՝ այս շերտքման համար:

2. Իս պարտական եմ Քրոֆ. Cerof Filippot Նիւ Իորքէ՝ այս աւանդութեան մասին ծանօթութեան համար, որ իմացեր է կովկասի մէջ 25 տարի առաջ:

3. Martin, op. cit. P. 118:

4. Martin, op. cit. P. 115:

ւելի բաց յետնագոյններուն մէջ՝ զանձա-
նօթ է ուրիշ շրջաններու մէջ», կը սխալի
որովհետեւ զոյնը որ կը պակսի Վիշապ
գորգերէն ոմանց մէջ, օրինակ կրաֆֆի
գորգին մէջ, շատ հասարակ է կոպկաս-
եան տարբեր գորգերու մէջ, մասնաւորա-
բար Գագազներու և տեսակ մը նուրբ
Տաղիսդաններու (որ գործի մէջ իբր Գա-
պիսթան ծանօթ է) ինչպէս նաեւ տա-
փակ անխաւ հիւսուած Շամախիներու,
որոնցմէ մէկուն մէջ (Տէմողի պատկանող
ի Բարիզ) յատակի ամբողջ գոյնը է իս-
կական մանիշակագոյնը՝ որ կը գտնուի
հնագոյն Վիշապ կտորներուն մէջ, Գոյնը
կ'երևայ նաեւ, բայց ասելի հագուադէպ-
օրէն, Շիրվան գորգերու մէջ, ասելի յա-
ճախ Խարապաղի գորգերուն նոյն իսկ
փրդական շրջանի գորգերուն մէջ, երեւ-
նալ որ իբր ակներեւ նկարագիր այսպէս
կոչուած պարսէզ գորգերու վրայ: Աւելի
հագուադէպօրէն կը ներկայանայ վաշկա-
տուն գորգերէն ոմանց վրայ, որոնք հրա-
պարակ բերուած են արեւմտեան եգեթ-
րէն փոքր Ասիոյ ի Միւլէզ և ի Պերկամոյ
ինչպէս նաեւ երկրին արեւելեան շրջա-
նին մէջ արտադրուած սակաւաթիւ վաշ-
կատունի գորգերու վրայ: Վերջիներու
մեծագոյն մասին մէջ մանիշակագոյնը կը
գունաթափի շատ արագ կերպով և զրեթէ
ամբողջութեամբ, բայց ըստ երեւոյթի ան-
այլալ կը մնայ Պերկամոյի և Միւլէզի լա-
ւագոյն կտորներուն մէջ: Այսպէս կոչուած
Պերկամոյ գորգերը մօտիկ յարաբերու-
թիւն ունին կոպկասեան շրջաններուն հետ:
Բայց այս գորգերուն գոյներու և ներկե-
րու ինչորիքը ձեռնադասօրէն և մանրամաս-
նաբար ընտուած է ճագոպիէ՝, և Մար-
թինի առարկութիւնները այնքան վերջնա-

կան կերպով ջրուած են որ ալ Հոս հարկ
չկայ յառաջ բերել պատճառաբանութիւն-
ները: Փաստերը կը ստիպեն գալ սա եզ-
րակացութեան թէ մանիշակագոյնը՝ զրու-
նուած շատ մը Վիշապ գորգերու մէջ՝ ա-
պացոյց չէ որ և է հայկական հեղինակու-
թեան, այլ ցոյց կու տայ ուրիշ շրջան
մը, կոպկասիներ:

Ե. Հինգերորդ պատճառաբանութիւնն
էր թէ Տր. Մարթին յաւոդեր է վաճա-
ռողներու և ներածողներու միջեւ երկար
պրպտութիւններ վերջ, ճշդեւ որ բոլոր իւրն-
դոյ առարկայ գորգերը կու գան ամէնէն
անթափանցելի շրջաններէն որ այժմ ծա-
նօթ է իբր Հայաստան՝, և անոնք զրու-
նուած են Հոն եկեղեցիներու և հին ըն-
տանեաց մօտ: Հաւանաբար հաւասարօրէն
յամառ ուրիշ պրպտում մը է. Պոլսոյ,
Բարիզի, Լոնտոնի և Նիւ Եորքի շատ մը
վաճառողներու և ներածողներու միջեւ,
մասնաւորուած անոնց որոնք անձնապէս
եղած են այդ շրջաններուն մէջ և որոնք
իրապէս ձեռք կրցած են անցնել Վիշապ
տեսակի գորգեր՝ զրեթէ միհամուռ կը
յայտնեն հակառակ տեսակէտ մը: Միայն
վաճառականներէն մին ունէր ուղղակի
տեղեկութիւն Հայաստանէն եկած վիշապ
գորգի մը մասին, մինչ միւսները վստահ
էին թէ այս տեսակի գորգերը մէկուք է
արտադրուած ըլլան կոպկասի մէջ տեղ
մը, հաւանաբար Գուպայի շրջակայքը՝
Այս հարցապնդումները ուշադրութեամբ
եղած են, նախապէս ուշադիր ըլլալով
չէզոքացնել պատասխաններուն կանխա-
մտածուած ըլլալը: Վաճառողներու և նե-
րածողներու փաստը, կարճ կերպով, ոչ
մէկ միջոցաւ կ'օժտանայ Հայկական
վարկածին, այլ վերջնական կերպով ցոյց

1. Jacoby op. cit. P. 40.

2. Martin op. cit. P. 116.

3. Վաճառականաց կարգին, որոնց հարցոյցինք, են
Բարիզէն՝ Ինճեան եգրաք, և Ս. Բարոյ, Ի. Պե-
խան Լոնտոն, Ս. Փիւշ Բարթեմեո, Մ. Բելլը Աթ-
ման և Լնճ. Ս. Ֆելիք, Նիւ-Եորք, Ինճեան կ'ըսէ
որ Վիշապ գորգ Եր ցնած է ի վան, նաեւ ի Քիփլիզ,
և շատեր Պագու կամ Գուպ. Մ. Բարոյ Միքմար

Արեւելքէ մէջ բոլոր գոտիները ձեռք անցնցած է ի
Քիփլիզ: Մ. Քոսթիքեան Քիփլիզ ձեռք բերած է եր-
կու հաս. մէկ հաս Քիփլիզ և կէս երկվեցեակ մը ա-
ւելի ի Պագու: Միւս տեղեկութիւնց նմանօրինակ էին
Պեք և յեւել որ Քիփլիզ շատ ստորներով գորգ
վաճառատեիք եղած է. այս ընդհանուր շրջանին մէջ
զոյցէ հոս շատ ասելի կովկասեան գորգ ծախուած է
քան թէ ի Պագու:

կու տայ կովկասը իբր տեղ ուր այս գոր-
գերը հիւսուած են, Անտարակոյս Վիշապ
գորգերը գտնուած են Հայկական եկեղե-
ցիներու և Հայ ընտանեաց մօտ, որով-
հետեւ աւելի անոնց հասարակ նիւթերուն
որոնցմէ անոնք շինուած էին, և անոնց
կողտ բանուածքին համար՝ որ թոյլ պիտի
տար արագ աշխատանք իրենց հիւսուած
ժամանակներուն, անտարակոյս. ածանա-
գոյն գորգերն էին այս շրջանին մէջ ձեռք
անցուելիք, կէտ մը որ պէտք չէ որ ան-
տեսուէր ժամանակին Հայերէն: (Իբր թէ
Հայերը միայն ի վիճակի էին գնելու
ածան և որով կողտ գորգեր..... Յ. Բ.)
Հիւսիս արեւմտեան Պարսկաստանի կե-
զրոնապարզ գորգերը, հաւանաբար հիւս-
ուած խորապագի շրջանին մէջ, պէտք է
որ շատ աւելի սուղ եղած ըլլան: Թայց
եթէ նոյն իսկ քանի մը Վիշապ գորգերը
Հայաստան մտած են, փաստը ոչինչ պիտի
ցոյց տայ անոնց տեսակին ծագման մա-
սին: Գորգերը ճամբորդելու մեծ յարմա-
րութիւն ունին. կովկասեան գորգերը զըտ-
նուած են Երուսաղեմի եկեղեցիներուն մէջ
և մենք որ և է հետեւութիւն չենք կրնար
հանել ապացոյցանելով տեղը ուր գոր-
գերը ձեռք անցուած են, զոնէ մինչեւ հա-
մեմատաբար մեծագոյն թիւով մը գտնը-
ւիլին այդ շրջանին մէջ:

6. «Պատճառաբանութիւն մը նպաս-
տաւոր այս վերագրման (Հայաստանի) այս
տեսակներուն խոտիոյ մէջ գոյութիւնն
է»: Կը գրէ Մր. Գէնտրիք². «Հայկական
շրջանը նպաստաւոր կերպով հաստա-
տուած էր անցուղարմի համար, Սեւ ծովը
մտաւր ունենալով»: Դարձեալ պատճա-
ռաբանութիւն մը ունինք Հայկական վար-
կածին օժանդակելու համար, բայց որ
փաստացիորէն դարձեալ կովկասը կը ցու-
ցընէ: Մուտք ունենալը քաղաքական սահ-

մաններու կամ մղոններու խնդիր մը չէ,
այլ կենսական խնդիր է թէ Հայկական
կեդրոնները որպէս Երեւանէն, Կարսէն,
Վանէն, Պիթլիսէն և նոյն իսկ Էրզրումէն
դէպ ի Սեւ ծով անցնիլ կամ ճամբորդել
շատ դժուարին խնդիր մըն է, ուր է որ,
ընդհակառակն փոքր Ասիոյ ծովեզերեայ
շրջաններէն զատ Եւրոպացի վաճառակա-
նաց համար կովկասէն աւելի դժուարաւոր-
չելի տեղ չկայ: Անցուղարմը Պազունէ,
Էլիզաբէթպոլի և Թիֆլիսի վրայօք դէպ
ի Բօթի կամ Պաթում միշտ եղած է դիւ-
րին, և թէ այդ ճամբան վաղ ժամանակ-
ներուն Եւրոպաց գորգ ներածելու համար
գործածուած է՝ ցոյց կը տրուի անով
որ ԺԵ դարու Եւրոպական նկարաւորման
մէջ՝ յաճախ կ'երևան գորգեր կրկին
շարքերով կարթուած բազմանկիւններու,
և ուրիշ տեսակներ որոնք դեռ հասարակ
են այսօր իսկ Էլիզաբէթպոլի և Կէնտ-
նէի շրջակայքը:

7. Ըստ Պալարտեան հաւաքածոյի ցու-
ցակազրութեան, գրուած Մէթրոփոլիթան
Թանգարանին Մր. Պրէքի և Օրիօրդ Մօ-
րիսի կողմէն³, գիւղական կամ վաչկա-
տունային նկարագիրը այս գորգերուն կ'օ-
ժանդակէ հայկական տեսականին: Բնա-
կանաբար այս պատճառաբանութիւնն էր
տրուած առանձին միալու համար, բայց
նկատելով փաստը թէ նոյնքան գիւղացի-
ներ և վաչկատուններ կ'ապրին կովկասի
մէջ որքան որ Հայաստան մասնաւորեալ
միայն մէկ շրջան մը, դժուար է տեսնել
և որեւէ հաւաստման ներքեւ փաստել թէ
ինչո՞ւ ասիկա միայն Հայաստանը պիտի
նկատուի:

Մէկ խոցով, մինչեւ այժմ յառաջ քե-
րուած բոլոր պատճառաբանութիւնները
որոնք իբր թէ կ'ապացոյցանեն Վիշապ
գորգերուն Հայաստան հիւսուած ըլլալը,

1. Գորգերը ըստ Երևանի հազուադէպօքն կը հաս-
նին 100 չանգոյքը ինճիգի մը մէջ նրբութեան, Նոյն
իսկ Կրաֆֆիի գորգը հազիւ 90 կապ ունի, մինչ այս
կորգին մեծագոյն մասը 85 կապէն պակաս է. ոմանց
մինչեւ իսկ 76 կապ:

2. Kendrick and Tattersall. op. cit. P. 15.

3. Օրիենտի համար Van Eyck'sի կենդանակարծի
Jan Arnol Fini և իր կնիշ, Արտային նկարաւորանէն
մէջ Լոնտոն.

4. Jos. Breck & Frances Moris. op. cit. p. XXII.

քննութեան վրայ կը դառնան անարժէք, և նոյն իսկ անոնցմէ ուսնը կը նկատին ապացոյցանել հակառակը ճիշտ այն կարծիքներուն որոնք իբր թէ պիտի օժանդակէին:

Սակայն Վիշապ գորգերուն Հայկական ծագմամբ ըլլալուն ի նպաստ էական պատճառարարութիւն մը մինչեւ հիմակ հրատարակուած չըլլալէն զատ, կան լաւ պատճառներ խորհելու համար որ այս տեսակ գորգեր հոն չեն հիւսուած: Նախ և առաջ չկայ որ և է յիշատակութիւն, նոյն իսկ կը պակսի տեղական աւանդութիւն մը թէ Հայաստանի մէջ գորգաշինութիւնը որ և է չափով զարգացած էր: Երբոր Հայկական այս տեսակէն առաջին անգամ ներկայացուեցաւ ոչ մէկը աւելի հաճոյալի զարմացում ունեցաւ ըսն թէ Հայերը իրենց իսկ, որոնցմէ շատերը, ծնած և մեծցած Հայաստանի զանազան մասերուն մէջ, խոստովանեցան թէ իրենց բնաւ չեն իմացած Հայկական գորգերու մասին: Աւելին կայ, եթէ այս Վիշապ գորգերը իրապէս հայկական են ինչո՞ւ չենք կրնար գտնել անոնց զմարգմաններէն կամ գոնէ կապակցութիւն մը ուրիշ տարբեր զարդանի գեղարարականներու մէջ որոնք գիտենք թէ Հայկական են: Ոչինչ կայ ճարտարապետական զարդերուն մէջ ոչ ալ Հայկական տարբեր հիւսուածողէններուն կամ նկարներուն մէջ որ ցոյց տայ որ և է ուղիղ յարաբերութիւն Վիշապ գորգերու նկարադրական զմարմնութեանց հետ, և եթէ որ և է մէկը գտած է մանրանկարներ, զրքերու ծագումներ որոնք կը կրեն նմանօրինակ զարդալին ոճեր՝ պէտք է որ հրատարակուին: Թէ կամայ, բազմաշխատ և զժուար գեղարարական մը՝ ինչպէս և Գորգաշինութիւնը, կրնար զարգանալ Հայաստանի մէջ, առանց ցոյց տալու կապակցութիւն ժամանակակից միացեալ գեղարուեստներուն, զժուար է հաւատալ:

Բայց խնդիրը միայն Վիշապ գորգերուն Հայկական ըլլալուն ժխտական քննադատութեամբ չի վերջանար: Բարեբախտաբար

կայ, գոնէ մէկ հատ բուն Հայկական գորգ մը որ կը պահէ հաստատարմար Հայկական արուեստը, և բացորոշ կերպով արտադրութիւնն է Հայկական գեղեցկագիտութեան աւանդութեանց աւելի քան որ և է ուրիշ բան որ այս երկրէն դուրս եկած ըլլայ: Ասիկա գորգ մըն է որ կը պատկանի Պերլինի Հէր Վիլհէմէ Հոլցմանի: Այս գորգը (2 մէթր երկայն և 1.55 մէթր լայն) ձեռագործի կամ Գիլիմի բանուածքի շատ մօտ հիւսուածք մը ունի և բուն նոյն տեսակ բուրդ: Երազիծը արապէսք է և յիշատակաբանը աշխատուած է շատ նուրբ ոսկեթելի: Զուտ զարդի գրուած թիւեր ջրլանակին վրայ կը բաղկանայ խումբ մը Ռուսերէն, Հայերէն և Գուֆիք զրաճեւերէն, 22 անգամ կրկնուած: Գոյները թէ իրենց խմբաւորմամբ բաւական տարբեր են Ասիական ուրիշ գորգերու զուսուորութեանցէն: Արապէսքներուն աղօտ մութ կարմիրը ցոյց տրուած է մեղմ մաւնիւրկագոյն կարմիր յատակի մը դիմաց, նշանաւոր Գիլմիքը, բայց հոս աւելի ճոխ և մութ աստիճանով մը, նուազ կապտաբակ, ըսն այն գոյնը որ կ'երեւի Վիշապ գորգերու մէջ:

Շատ պատճառարարութեանց հարկ չի կայ ապացոյցանելու համար թէ ասիկա բուն հայկական գորգ մըն է: Բոլոր միջոցները որ գործածուած են անոր մէջ և բոլոր զծելու կերպերը կը գտնուին Հայկական մանրանկարներու և ծագումներու մէջ, որովհետեւ այս տեսակի ուրիշ գորգ չէ գտնուած մինչեւ հիմակ՝ ցոյց կու տայ թէ գորգ հիւսելը Հայաստանի մէջ Հայերու կողմէն Հայերու համար Հայկական արուեստով ծայրայեղորէն հազուագիւտ գեղարուեստ մըն էր:

(Շար.) Թրգմ. Անդլ. Յ. Քրիստեան

1. Մեծագէտ պարսկական եմ Մր. Գեւորգի եր իմ ուշադրութեան յանձնեց այս գործը և Հէր Հոլցմանի որ թոյլատրեց լուսանկարել:

2. Բաւական նման Արապէսքներու գործածութեան մասին տես նաեւ Fréd. Macler's Documents d'art Arménien, Paris 1924 Fig. 1.

Յ. Գ. — Ընթերցողը դիւրու կը տեսնէ թէ Մր. Բոր հեռու է հեղինակուոր քննադատ մը ըլլալէ, իր կարծիքները պատմական փաստերէ զուրկ և հակառակ են, իր յայտարարութիւնները կանխամտածուած և Հայկական զեղարուեստը զիտակցարար կամ անզիտակցարար տեսակետացնելու ձևով մը ակններեւ է: Մր. Բորի Հայաստանի աշխարհագրութեան, պատմութեան և զեղարուեստի մասին ունեցած ծանօթութիւնները արգահատելի են, այսու հանդերձ ինքը կը ներկայացնէ խումբ մը իբր յիստորիկական գեղարուեստագէտներու և զորդի մասնագէտներու որոնք այս կամ այն կերպով հրապարակին վրայ դիրք մը գրաւած կ'աշխատին իրենց համար վարկ մը ստեղծելու յարձակելով (իբր թէ քննադատարար) Մարթինի, Ղէշտրէի, Միտէօնի, Պրէքի կամ Օրիւրդ Մորիսի նման հեղինակութեանց վրայ և (միշտ իբր թէ քննադատարար) խեղութիւններով փաստերը, տուեալները են. կ'աշխատին արժէք մը ստանալ զեղարուեստագէտներու կարգին և իրենց փոխ առած չնչին ծանօթութիւններով կ'աշխատին Վիշապ Գորգերու Հայկական չըլլալուն կամ Քարիշ կէտերու վրայ ծանրանալ, որոնք սակայն իրենց կարողութեան սահմաններէն շատ աւելի բարձր գիրքերու վրայ կը գտնուին:

Եւ ասիկա ապացուցանելու համար Բագմալէպի յաջորդ թիւին մէջ՝ Մր. Բորի գրութեան մնացեալ մասին Թարգմանութիւնը տալէս առաջ՝ պիտի տամ Թարգմանութիւնը իմ անդիւրեւն պատասխանիս, ուր պարզ, ընթերցողին պիտի երեւայ Մր. Բորի վերի ըսածներուն իրական արժէքը՝ եթէ իրապէս արժէք մը կը ներկայացնէ: Մր. Բոր Հայոց զեղարուեստի պատմութիւնը իր ուզածին պէս գրելու մեծ մարմով մ'ունի և ցաւալի է ըսել որ հասարակ պատմութիւն մը չարագրելու չափ պատճառարանութիւն անգամ կը պակսի իր մօտ, թող թէ համոզիչ անկեղծութիւն:

Պատասխանելով Մր. Բորին, նպատակ ունիմ պատասխանած ըլլալ բոլոր այն զորդի քննադատներուն՝ որոնք 15 տարիէ ի վեր երգը կ'երգեն թէ Հայկական զորդի զեղարուեստ մը գոյութիւն ունեցած լի, որովհետեւ անոր մասին բան չի յիշուած զորդավաճառ հայերու մօտ և նաեւ Վիկտոր Գալմիշով ոչ մէկ ռաստմետաքրոնիս երեւցած է այդ մասին, իբր թէ Հայ զորդավաճառներուն մեծաւ մասնութիւնը զիտացած ըլլաւ որ և է բան իր արուեստին մասին, բաց ի հարկերէն այսչափ շտկելով ծախելէն: Եւ կամ իբր թէ որովհետեւ մինչեւ հիմակ Հայ զորդերու մասին ուսումնասիրութիւններ չեն երեւցած՝ Հայկական զորդերը Հայկական չեն կրնար ըլլալ, և հասնողը իրաւունք ունի իր ուզածին պէս վարուելու անոնց անցեալին կամ ծագման հետ: Առած մը կայ որ կ'ըսէ գտնանք շուրջ դիւր զտնելով առանց ցուպի՝ կը պատուիք:

Անհիտի մէջ տուած հայ զորդերու պատմութեան ուրուագիծը հրատարակելէս ի վեր նոր ծանօթութիւններ ալ քաղեցի, որոնք կու տամ պատասխանիս մէջ: Ասով ցոյց կ'ուզեմ սուր որ Հայկական զորդերու պատմութիւնը այնքան ալ աղքատ նիւթերով բան մը չէ և որք օրին նոր լուսարարութեանց, ծանօթութեանց և վկայութեանց միջոցաւ աւելի հաստատուն և աւելի որոշ հանգամանք մը կը ստանայ, տերեւ մ'ալ աւելցնելով Հայոց զեղարուեստական յղացմանց, կարողութեանց և հակացողութեանց զեղեցիկ դափնեպսակին վրայ:

Փաստեր չեն պակսիր Հայ անցեալին մէջ (նաեւ ներկային մէջ) զարմացնելու համար Հայ ոսկերիչը, զորդաշէնը, հիւսողը, մատաղագործը են. որոնք դեռ շատ բան սորվելիք և իմանալիք ունին:

Յ. ՔԻՆՏԵՆ